

آپارتاید علمی به مثابه نقض حقوق بشر اسلامی علیه جمهوری اسلامی ایران و اقدامات و

راهبردهای حقوقی مقابله با آن

علیرضا اکبری^۱، بابک پورقهرمانی^۲، جمال بیگی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۵

چکیده:

امروزه تولید و تبادل علم و دانش مرزهای ملی و بین‌المللی را درنوردیده است، اما تبعیض و ایجاد نابرابری در این عرصه که آپارتاید علمی نامیده می‌شود برای بسیاری از کشورها اهمیت یافته و در جامعه جهانی به یک موضوع بسیار مهم و رایج تبدیل شده است. این تبعیض به دلایل مختلف برای برخی کشورها عمیق‌تر است. جمهوری اسلامی ایران یکی از کشورهایی است که در طول چند دهه گذشته با اشکال متنوع این پدیده روبرو بوده و این موضوع مشکلات بسیاری در عرصه داخلی و رقابت‌های علمی بین‌المللی و دستیابی به جایگاه علمی ایجاد کرده و مانع ارتقاء و تبادل دانش در دهکده جهانی اطلاعات شده است. با توجه به اهمیت این موضوع، پژوهش حاضر با استفاده از رویکردی توصیفی - تحلیلی درصدد پاسخگویی به این سوالات است که جمهوری اسلامی ایران تاکنون در قبال آپارتاید علمی و اعمال تبعیض در این عرصه چه اقداماتی اتخاذ نموده است و چه راهکارها و راهبردهای حقوقی را می‌تواند علیه این وضعیت در پیش گیرد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران تاکنون اقدام و راهبرد حقوقی خاصی در رابطه با این موضوع اتخاذ نکرده است. با این حال می‌توان از طریق جرم‌انگاری بین‌المللی آپارتاید علمی، پیگیری موضوع از سوی نهادهای حقوقی و کیفری بین‌المللی، وضع قوانین حقوقی الزام‌آور بین‌المللی و اقدام متقابل در راستای رفع آپارتاید علمی اقدام نمود.

واژگان اصلی: آپارتاید علمی، تبعیض، تحریم علمی، حقوق بشر اسلامی، قواعد حقوقی، جرم‌انگاری.

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران

۲. دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران. (نویسنده مسئول)

pourghahramani@iau-maragheh.ac.ir

۳. دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران.

مقدمه

عرصه علم و دانش همواره به عنوان یکی از مهم‌ترین فاکتورهای توسعه و تعالی جوامع به شمار می‌آید. با افزایش روند جهانی شدن، عرصه علمی نیز به تبع آن فرآیند توسعه را طی نموده است، به طوری که علم و دانش به محض تولید، در بستر جهانی منتشر و مورد استفاده قرار می‌گیرد و همه افراد و جوامع می‌توانند از آن بهره‌مند شوند. به عبارت دیگر؛ آموزش و پرورش از جمله حقوق اساسی افراد است، بنابراین هم دولتها و هم جامعه بین‌المللی باید در دستیابی همه افراد جامعه جهانی به آموزش و پرورش تلاش نماید (بیگی، ۱۳۹۸: ۳۱). این فرآیند باعث شده است که مجامع بین‌المللی و سازمان‌های بین‌المللی مختلفی نیز به منظور ایجاد بستر برای تولید علم و دانش و ترویج و توسعه آن تأسیس شوند. دستیابی و حصول به علم و دانش نه تنها منجر به اعتلای شخصیت فردی و تقویت دانش و آگاهی انسان می‌گردد، بلکه می‌تواند در همه ابعاد زندگی اجتماعی، رفاه، آسایش، پیشرفت و توسعه را به همراه داشته باشد. امروزه دستیابی به علم و دانش یکی از مظاهر قدرت ملی محسوب می‌گردد و کشورهایی که در عرصه علمی پیشتاز و پیشرو هستند، نه تنها از مزیت‌های آن در داخل کشور بهره می‌برند، بلکه در عرصه جهانی نیز اثرگذار و نقش‌آفرین هستند (Meusburger, 2015:19) از این رو نه تنها کشورها در عرصه داخلی همواره در تلاش بوده‌اند که افراد جامعه از فرآیند آموزش، یادگیری و دستیابی علم و دانش بهره‌مند گردند، بلکه بسیاری از کشورها فقر دانش و آگاهی را به عنوان اصلی‌ترین دشمن انسان معرفی می‌کنند. اهمیت این موضوع تا آنجاست که کشورها در عرصه بین‌المللی نیز به اهمیت و توجه به آموزش و نوآوری‌های آن برای همه و دستیابی به علم و دانش در سراسر جهان و برابری در دستیابی به علم و دانش با هدف توسعه فردی و اجتماعی افراد، اقتصاد و فرهنگ تأکید کرده‌اند (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۹: ۱۵۳).

مهمتر از آن بسیاری از کشورها در قالب نهادهای بین‌المللی اقدام به وضع قوانین و مقررات حقوقی بین‌المللی به منظور بهره‌مندی همه انسانها در سراسر جهان به علم و دانش نموده‌اند. وجود قوانین و مقررات و سازمان‌های بین‌المللی در حوزه حفظ حقوق علمی و آموزشی افراد نظیر اساسنامه سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی یونسکو ۱۹۴۵، مواد ۲ و ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ مبنی بر عدم تبعیض نژادی، رنگی، جنسیتی، زبانی، مذهبی، عقیده سیاسی و ... در دستیابی به تمامی حقوق و کلیه آزادی‌ها و عدم تبعیض بر پایه موقیعت سیاسی، قضایی و یا

بین‌المللی، اعلامیه حقوق بشر اسلامی مصوب ۱۹۹۰، کنوانسیون مبارزه با تبعیض در آموزش پاریس^۱ ۱۴ دسامبر ۱۹۶۰، کنوانسیون عدم تبعیض در آموزش و پرورش^۲ یازدهمین اجلاس عمومی یونسکو در تاریخ ۱۴ دسامبر ۱۹۶۰، تأکید مجمع عمومی سازمان ملل بنا به پیشنهاد کنفرانس وین راجع به حقوق بشر و تأیید کمیسیون حقوق بشر طی قطعنامه ۱۸۴/۴۹ آغاز دهه ملل متحد برای آموزش در سال ۱۹۹۴، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی ملل متحد، کنوانسیون کودک، کنوانسیون حذف کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، بیانیه نشست وزرای مسئول جوانان کشورهای مشترک‌المنافع (مروندی و قربانی، ۱۴۰۰؛ ۷۹) و تأکید بر رفع نابرابری‌های علمی و فراهم نمودن بستر آموزش در بسیاری دیگر از قواعد بین‌المللی، از جمله مواردی هستند که نشان از اهمیت بسیار بالای علم و دانش در زندگی فردی و اجتماعی و نقش و اهمیت آن در عرصه بین‌المللی است. با این حال در طی چند دهه گذشته، محدودیتها و موانعی در سر راه تولید و انتشار علم و دانش، تبعیضاتی در حوزه فراگیری علم و دانش و انتشار علوم جدید برای برخی از کشورها ایجاد شده است. با وجود همه قوانین و سازمانها، در رابطه با عدالت در حوزه آموزشی، تحقیقاتی و علمی و رقابت‌های علمی بین‌المللی مشکلات، خلأها و کمبودهای متعددی وجود دارد. سازمان‌ها و نهادهای علمی بین‌المللی با گذشت بیش از چند دهه از فعالیت آنها هنوز نتوانسته‌اند شرایط یکسان را برای ترویج علم و دانش و مهیاسازی بستر برای نشر و اشتراک‌گذاری علوم نوین توسط همه کشورها و همچنین همکاری‌های علمی و تبادلات علمی در میان کشورها را فراهم نمایند.

جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که در چند دهه گذشته با اینگونه رفتارها و کنش‌های تبعیض‌آمیز مواجه بوده است، با وجودی که بسیاری از اندیشمندان به درستی مهم‌ترین دلیل این پدیده را سیاسی می‌دانند، اما بر این اعتقادند که شیوه‌ها و راهکارهای مقابله با اینگونه رفتارها و اقدامات تبعیض‌آمیز می‌تواند غیرسیاسی و حقوقی باشد. موضوع بسیار مهم و حیاتی این است که تبعیض علمی که برخی آن را با عنوان «آپارتاید علمی» یاد می‌کنند، علاوه بر ایجاد بسیاری از محدودیت‌ها در عرصه داخلی، کشور را در عرصه رقابت‌های علمی بین‌المللی و تولید علم و دانش و دستیابی به جایگاه علمی در جهان با مشکلاتی مواجه می‌کند.

حال این سوالات مطرح است که جمهوری اسلامی ایران تاکنون در قبال آپارتاید علمی و

1. Convention against Discrimination in Education

2. Convention Elimination of discrimination in Education

رویکردهای تبعیضی در عرصه علمی چه اقدامات و راهبردهایی اتخاذ نموده است و چه راهکارها و راهبردهایی حقوقی را می‌تواند علیه این وضعیت در پیش گیرد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در جمهوری اسلامی ایران تاکنون اقدام و راهبرد حقوقی خاصی در رابطه با این موضوع اتخاذ نشده است. اما می‌توان از طریق جرم‌انگاری بین‌المللی آپارتاید علمی، پیگیری موضوع از سوی نهادهای حقوقی و کیفری بین‌المللی، وضع قوانین حقوقی الزام آور بین‌المللی و اقدام متقابل در راستای رفع آپارتاید علمی اقدام نمود.

۱. آپارتاید علمی و مصادیق آن

واژه «آپارتاید» از نظر لغوی یعنی مجزا و نگهداشتن و در اصطلاح به معنی تبعیض نژادی، مذهبی، قومی و جداسازی اجتماعی است که اغلب توسط طیف غالب (حاکم) نسبت به گروه اقلیت اعمال می‌شود. در واقع این اصطلاح به معنای توسعه جداگانه جغرافیایی گروه‌های گوناگون نژادی در افریقای جنوبی است (آقاحسینی، ۱۳۸۷: ۱۳۵).

ایجاد تبعیض و دوگانگی بین کشورهای جهان در بهره‌مندی و بهره‌برداری از علم و دانش و انتشار دانش نوین از جمله موضوعاتی است که از ادوار گذشته وجود داشته است و در چند دهه گذشته این پدیده روند رو به رشدی داشته است. تبعیض و رویکردهای دوگانه در حوزه علمی که برخی آن را تحت عنوان «آپارتاید علمی»^۱ یاد می‌کنند (Cheraghali, 2012: 158) به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن برخی از شخصیت‌ها، دانشمندان و اعضای هیأت علمی، پژوهشگران و دانشجویان یک کشور و به طور کلی حوزه فعالیت‌های علمی و فناوری یک کشور از دسترسی و دستیابی به دانش علمی و انتشار و چاپ علوم و دانش ابداعی در منابع علمی و پژوهشی جهانی و پایگاه‌های اطلاعاتی بین‌المللی محروم می‌شوند. این موضوع توانسته است از یک سو آسیب‌های جدی برای بسیاری از کشورها، محققین و پژوهشگران علی‌الخصوص کشورهای در حال توسعه ایجاد نماید و از سوی دیگر مانع ارتقاء دانش جهانی و تبادل جهانی اطلاعات گردد. همچنین اثرات مخربی بر شرکت‌های دانش بنیان ایجاد کند (فخاری و دیگران، ۱۳۹۲: ۱). این فرآیند ممکن است علل و عوامل مختلفی از جمله علل سیاسی، اقتصادی، حقوقی، روانشناختی و ... داشته باشد. یکی از

^۱ واژه Scientific Apartheid در مقاله‌ای تحت همین عنوان توسط مجید چراغعلی در سال ۲۰۱۲ در مجله Hepatitis

مهمترین علل این تبعیض و اعمال رویکرد آپارتایدی در عرصه علمی علل سیاسی است چرا که روابط سیاسی بین کشورها بر میزان همکاری‌های علمی تأثیر مستقیم دارد (ولایتی و نوروزی، ۱۳۸۷: ۷۳)، این در حالی است که عرصه علم و دانش باید عاری از تبعیض بوده و از سیاست‌زدگی به دور باشد (Zarghami, 2013) و (Romei et al, 2013: 6064).

این رویکرد یعنی اعمال تبعیض و آپارتاید علمی از سوی برخی کشورها نظیر ایالات متحده آمریکا، کشورهای اروپایی و برخی دیگر از کشورهای پیشرو در عرصه علمی صورت می‌گیرد که معمولاً نیز مورد بی‌توجهی بسیاری از سازمانهای بین‌المللی از جمله سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو)^۱ و دیگر سازمان‌های بین‌المللی از جمله سازمانهای مدعی حقوق بشر قرار گرفته است. این نوع اعمال تبعیض و دوگانگی ممکن است در قالب دو رویکرد پنهان و آشکار رخ دهد. آپارتاید علمی پنهان آن است که این کشورها و سازمان‌های علمی بین‌المللی بدون بیان موضوع از دسترسی برخی کشورها به دانش نوین و انتشار برخی علوم ابداعی توسط برخی کشورها امتناع می‌کنند. این اقدام معمولاً با این هدف رخ می‌دهد که برخی از کشورها در صدر کشورهای پیشرو در تولید علم و دانش قرار گیرند در حالی که اثری از برخی کشورهای دیگر در این عرصه نباشد. رویکرد دیگر اعمال آپارتاید علمی به صورت آشکار رخ می‌دهد. آپارتاید علمی آشکار آن است که برخی کشورها با اتخاذ اقداماتی آشکار و با اعلام رسمی، برخی کشورهای دیگر را از دسترسی به منابع علمی جدید محروم می‌کنند و یا از انتشار علوم نوین و ابداعی توسط آن کشورها خودداری می‌کنند.

آپارتاید علمی و اعمال تبعیض در حوزه علمی ممکن است به شیوه‌های مختلف اعمال گردد. برخی از مهم‌ترین مصادیق تبعیضات یا آپارتاید علمی عبارتند از:

۱-۱. جلوگیری از دسترسی یا دستیابی به منابع علمی نوین برای برخی کشورها: در این رویکرد برخی از کشورها و نهادهای بین‌المللی از دسترسی و دستیابی برخی کشورهای دیگر به منابع و مبانی علوم جدید که می‌تواند در پیشرفت و توسعه اثرگذار باشد، جلوگیری به عمل می‌آید.

۲-۱. تحریم مجلات ایرانی برای نمایه شدن در ISI: علاوه بر تحریم نویسندگان ایرانی صرفاً به جرم ایرانی بودن و رد مقالات آنها در مجلات و ژورنال‌های خارجی، متأسفانه برخی از مجلات ایرانی نیز با چنین برخورد ظالمانه و تحریم‌گونه‌ای مواجه شدند. به طوری که شرکت آمریکایی

^۱ . The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

کلاریویت^۱ (مالک مجموعه ISI) درخواست مجله ایرانی را برای ارزشیابی و پذیرش در ISI یا Web of Science صریحاً به دلیل تحریم رد می‌کند (سای نیوز، ۱۴۰۰).

۳-۱. عدم انتشار و چاپ دستاوردهای علمی برخی کشورها در مجلات علمی و معتبر ملی

و بین‌المللی: در این رویکرد برخی کشورها و نهادهای بین‌المللی از انتشار و چاپ دستاوردهای علمی برخی کشورها در مجلات و نمایه‌های بین‌المللی و بانک‌های اطلاعات علمی بین‌المللی جلوگیری به عمل می‌آورند (ایسنا، ۱۳۹۹). به عنوان مثال مقاله‌ای که محققان کشور در حوزه گوارش و کبد نوشتند و در یکی از مجلات ناشر هینداوی^۲ مستقر در مصر سابمیت و پس از چهار ماه داوری توسط داوران علمی پذیرش و اکسپت شد تنها به دلیل تحریم‌های بین‌المللی و ایرانی بودن نویسندگان آن رد شد (سای نیوز، ۱۴۰۰).

۴-۱. خودداری از همکاری‌های علمی: در این رویکرد برخی از کشورها و نهادهای بین‌المللی

از هرگونه همکاری علمی، تحقیقاتی و فناوری در حوزه‌های مختلف با برخی کشورها خودداری می‌کنند. به عنوان مثال آمریکا بر اساس سیاست انزواگرایی و اول بودن آمریکا از پیمان‌های بین‌المللی خارج شد و از همکاری‌های بین‌المللی در مقابله با شیوع ویروس کرونا دوری کرد. به طوری که با شیوع ویروس کرونا در چین جامعه جهانی به چین کمک کرد اما آمریکا با سطح بالای پزشکی و درمانی که داشت و به عنوان بزرگترین کشور پیشرفته جهان شناخته شده است هیچ کمک عملی به چین نکرد. علاوه بر این به عنوان نخستین کشور کارمندان کنسولگری خود را از چین خارج کرد و محدودیت‌های همه جانبه‌ای برای ورود شهروندان چینی به آمریکا قرار داد (شبکه العالم، ۱۳۹۸). سایه سیاست در همکاری‌های بین‌المللی کشورهای مختلف با جمهوری اسلامی ایران در انجام پروژه‌ها و طرح‌های مشترک بی‌تأثیر نیست (صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور، ۱۴۰۱).

۵-۱. جلوگیری از نقل و انتقال و فرصت مطالعاتی اعضای هیأت علمی: در این اقدام برخی

کشورها هرگونه اقدام اعضای هیأت علمی به منظور نقل و انتقال و دریافت فرصت‌های مطالعاتی برخی کشورها را محدود نموده و هیچ‌گونه همکاری در این زمینه انجام نمی‌دهند. در این شرایط اساتید تحریم شده از ارتباط با همکاران بین‌المللی خود و فرصت‌های مطالعاتی محروم می‌شوند

^۱. Clarivate

^۲. Hindawi

(ایرنا، ۱۴۰۰).

۶-۱. **جلوگیری از اعزام دانشجو و یا تحصیل دانشجویان:** در این رویکرد از تلاش برخی کشورها به منظور اعزام دانشجو به منظور تحصیل در دانشگاه‌ها و مراکز علمی و تحقیقاتی برخی کشورها جلوگیری می‌کنند و یا اینکه از دادن ویزای تحصیلی یا بورس تحصیلی به آنان خودداری می‌کنند. نمونه‌ای از این گونه راهبردهای تبعیض‌آمیز اقدام کشور نروژ در اخراج و عدم تمدید ویزای دانشجویان ایرانی در سال ۲۰۱۴ بود (دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۳). همچنین قطعنامه ۱۷۳۷ شورای امنیت سازمان ملل و قطعنامه‌های متعاقب آن، از همه کشورها می‌خواهد مانع از تحصیل یا آموزش‌های رشته‌های تخصصی مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای به اتباع ایرانی و گسترش دانش و علوم فناوری هسته‌ای در ایران شوند (Resolution 1737, 2006).

۷-۱. **عدم پذیرش و چاپ علوم ابداعی، مقالات و کتب محققین و دانشجویان:** این اقدام که یکی از شایع‌ترین رویکردهای تبعیض‌آمیز در چند دهه گذشته تلقی می‌شود، بدین صورت است که بسیاری از مجلات علمی ملی و بین‌المللی به دلایل مختلف هرگونه مقاله و اثر علمی دریافت شده از سوی برخی کشورها را به دلایل غیرعلمی رد می‌کنند و از بررسی مقالات، ارسال به فرآیند داوری، پذیرش و چاپ مقالات و تولیدات علمی خودداری می‌کنند. یادداشت سردبیر پایگاه اطلاعاتی الزویر^۱ مستقر در هلند به سردبیران و داوران مجموعه خودش نسبت به عدم پذیرش مقالات ارسالی از سوی جمهوری اسلامی ایران و نویسندگان ایرانی از جمله این تبعیضات است. (Marshall, 2013).

۸-۱. **جلوگیری و ممانعت از شرکت در برخی آزمون‌ها، در کنفرانس‌ها و همایش‌های ملی و بین‌المللی:** با توجه به اینکه یکی از مظاهر نمایش و اعلام قدرت علمی و پیشرفت‌های علمی در جهان و ارائه دستاوردهای علمی و فناوری شرکت در همایش‌ها و کنفرانس‌های علمی بین‌المللی است، برخی از کشورها و نهادهای بین‌المللی به دلایل مختلف از شرکت برخی کشورها در این گونه کنفرانس‌ها و همایش‌های بین‌المللی خودداری می‌کنند. لغو آزمون تافل در مهرماه ۱۳۸۹ در جمهوری اسلامی ایران به عنوان اولین هشدار غرب در عرصه تحریم‌های علمی نیز یکی دیگر از تبعیضاتی است که در حوزه علمی رخ داد. با وجودی که آزمون تافل یکی از معتبرترین معیارهای سنجش زبان انگلیسی در دنیا و رویدادی بین‌المللی است که در بیش از ۹۰۰۰ نقطه در سراسر جهان

^۱. Elsevier

برگزار می‌شود، محدودیت و لغو برگزاری آن در برخی کشورها از جمله جمهوری اسلامی ایران می‌گردد (دیپلماسی ایرانی، ۱۳۸۹).

۹-۱. **خودداری و یا اعمال تبعیض در اعلام رتبه علمی جهانی:** از دیگر اقدامات تبعیض آمیز در حوزه علمی خودداری از اعلام رتبه صحیح علمی جهانی برخی کشورها و یا دستکاری و اعلام نادرست رتبه علمی برخی کشورها در رتبه بندی‌های بین‌المللی و منطقه‌ای است. رتبه‌بندی دانشگاه‌ها با اهداف مختلف و خاصی انجام می‌شود و هر نظام رتبه‌بندی از معیارها و شاخص‌های متفاوتی نسبت به دیگری برای رسیدن به هدف خود استفاده می‌کند. این کار علاوه بر مزایایی که دارد باعث سنجش‌های متعدد و افزایش رقابت و پیچیدگی و سرگردانی بخش‌های مختلف آموزش عالی شده و رفته رفته به یک اهرم قدرت و اثرگذار در آموزش سطح بین‌الملل تبدیل شده است (موسسه بنیاد جهانی).

۱۰-۱. **تحریم دانشگاه و مراکز آموزشی و تحقیقاتی:** از دیگر اقدامات تبعیضی در حوزه علمی، تحریم برخی دانشگاه‌ها و مراکز علمی و تحقیقاتی توسط برخی کشورهاست. از جمله این نوع تحریم‌ها می‌توان به تحریم دانشگاه شهید بهشتی و دانشگاه صنعتی شریف به دلیل پژوهش در فعالیت‌های هسته‌ای از سال ۲۰۱۱ توسط ایالات متحده آمریکا اشاره کرد (ایسنا، ۱۳۹۹) و (universityworldnews, 2019).

۱۱-۱. **بازداشت و ترور اساتید و دانشمندان:** به نظر می‌رسد بازداشت و ترور اساتید و دانشمندان بدترین و زشت‌ترین تبعیض علمی خلاف شأن جامعه علمی و رفتار خلاف حقوق بشری است که در جامعه علمی جهانی روی می‌دهد. با توجه به دشمنی آمریکا با پیشرفت علمی جمهوری اسلامی ایران این اقدامات با اساتید و دانشمندان ایرانی به کرات اتفاق افتاده است. به عنوان مثال می‌توان به ترور چندین دانشمند هسته‌ای ایرانی در داخل مرزهای کشور اشاره کرد. بازداشت و دستگیری اساتید و دانشمندان ایرانی در زمین و حتی در آسمان پیش از ورود به خاک آمریکا و همچنین بازداشت آنها در اقصی نقاط جهان و انتقال آنها به آمریکا با اعمال نفوذ این کشور و زندانی کردن آنها نیز رویکرد دشمنی علمی و سیاسی آمریکا با جمهوری اسلامی ایران است که مغایر آزادی بیان، نقض حقوق بشر و مصداق بارز دستگیری و بازداشت خودسرانه^۱ است که ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی است (خبرگزاری مهر، ۱۳۸۸).

^۱. Arbitrary arrest and detention

۱-۱۲. تحریم‌های جمعی و فردی کشورهای مختلف در حوزه‌های گوناگون: ایالات متحده

امریکا، اتحادیه اروپا و بسیاری از کشورهای اروپایی نظیر انگلیس، نروژ، هلند و ... از جمله مهمترین کشورهای هستند که به صورت جمعی و به صورت مستقل و اقدام یکجانبه اقدامات تبعیضی و رویکرد آپارتایدگونه‌ای را در قبال جمهوری اسلامی ایران اتخاذ نموده‌اند. در رأس این کشورها ایالات متحده آمریکا قرار دارد. علاوه بر موارد ذکر شده برخی از اقدامات این کشور نظیر لغو عضویت ۳۶ شیمی دان ایرانی در انجمن شیمی آمریکا، عدم تحویل مجلات و کتاب‌های درخواستی محققان ایرانی توسط انجمن بین‌المللی مهندسی اپتیک (SPIE)^۱، تعلیق عضویت تمامی ایرانیان در انجمن بین‌المللی برق و الکترونیک آمریکا، اقدامات تبعیض آمیز مؤسسه آمریکایی هوانوردی و فضاوردی در قبال اندیشمندان و محققین ایرانی (AIAA)^۲ و جلوگیری از حضور دانشجویان ایرانی در مسابقات جهانی دانشجویی بتن توسط مؤسسه بتن آمریکا (ACI)^۳ نمونه‌ای از رفتارها و رویکردهای تبعیض آمیز علیه جمهوری اسلامی ایران بوده است (همشهری، ۱۳۹۰).

موارد ذکر شده از جمله اقدامات و رویکردهای تبعیض آمیز و دوگانه‌ای است که از سوی برخی کشورها و نهادهای بین‌المللی در قبال برخی دیگر از کشورها صورت می‌گیرد. استفاده از این رویکردها و اقدامات و اتخاذ رویکرد آپارتاید علمی در چند دهه اخیر در قبال جمهوری اسلامی ایران افزایش چشم‌گیری یافته است، به طوری که جمهوری اسلامی ایران در چند دهه گذشته همه انواع تبعیضات علمی ذکر شده را تجربه نموده است. این موضوع جدای از اینکه به چه علت و متأثر از چه چیزی است، صدمات و زیان‌های بسیار متعددی در حوزه‌های مختلف، علمی، صنعتی، اقتصادی، فرهنگی، حقوقی و ... برای جمهوری اسلامی ایران به وجود آورده است. در کنار این تبعیضات، جنبه‌های پنهانی وجود دارد که به طور مستقیم یا غیرمستقیم آثار مخربی را بر دانشمندان، دانشگاهیان، محققان و همچنین دانشجویان ایرانی داخل و خارج از کشور تحمیل کرده است (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۵).

اندیشمندان و دانشگاهیان کشور طی سال‌های گذشته با پیامدهای دیگری از این نوع تبعیضات روبرو بوده‌اند. به عنوان مثال، برای انجام فعالیت‌های علمی از قبیل پرداخت هزینه انتشار، هزینه اشتراک یا هزینه ثبت‌نام در کنگره‌های بین‌المللی و غیره به دلیل محرومیت جمهوری اسلامی ایران از

1. The international Society for Optics and Photonics

2. Shaping the Future of Aerospace

3. American Concrete Institute

سیستم‌های پرداخت‌های بین‌المللی مشکلات زیادی در معاملات پولی وجود دارد. سختی و دشواری شرایط اعزام پژوهشگران ایرانی به خارج از کشور جهت ادامه تحصیلات یا گذراندن فرصت‌های مطالعاتی و محدودیت‌های اعمال شده در صدور ویزا برای ایرانیان (احمدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸۳) و مشکلات روند خسته‌کننده دریافت آن برای شرکت در رویدادهای دانشگاهی، کنفرانس‌ها و همایش‌های بین‌المللی نمونه‌های از نگرانی‌های دانشجویان ایرانی و دانشگاه‌هاست. اتخاذ چنین اقداماتی می‌تواند باعث توقف یا سرکوب آثار علمی، تحقیقاتی و دستاوردهای دانشگاهیان شود و این امر خود مانع انتشار به موقع آنها و تأخیر در بدست آوردن دانش و اطلاعات مهم و کلیدی می‌شود. محدودیت‌های فراوانی در این رابطه علیه جمهوری اسلامی ایران صورت گرفته است. محدودیت‌های دانشجویان ایرانی جهت تحصیل در برخی از رشته‌ها، بلوکه کردن حساب‌های بانکی دانشجویان، محدودیت برای اساتید و دانشجویان نخبه ایرانی برای دریافت گواهی‌نامه‌های علمی بین‌المللی یا جلوگیری از انتشار مقالات علمی این افراد در مجلات مهم علمی جهان از جمله اقدامات تبعیض‌آمیز در حوزه علم و فناوری علیه جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود. به عنوان مثال تحریم‌های وضع شده علیه جمهوری اسلامی ایران یکی از موانع جدی در تبادلات اعضای هیأت علمی است (نظرزاده زارع، ۱۳۹۷: ۱۷۹).

با توجه به اینکه از یک سو جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از کشورهای مهم و برتر در آسیا و غرب آسیا (خاورمیانه) و در بین کشورهای اسلامی در تولیدات و تحقیقات علمی است و از سوی دیگر به میزان بسیار زیادی نسبت به برخی دیگر از کشورها با اقدامات تبعیض‌آمیز برخی کشورها و نهادهای بین‌المللی مواجه بوده است، در ادامه ضمن بررسی رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال چنین اقدامات تبعیض‌آمیز، برخی راهکارهایی که این کشور می‌تواند برای مقابله با اینگونه اقدامات اتخاذ کند، ارائه شده است.

۲. رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال آپارتاید علمی

در دهه‌های گذشته در عرصه علم و فناوری از سوی برخی کشورها علی‌الخصوص کشورهای غربی که در سازمان‌های علمی بین‌المللی نیز نقش بسیار مهمی دارند، تبعیضات متعددی علیه جمهوری اسلامی ایران اعمال شده است که این موضوع نه تنها آسیب‌های بسیار زیادی به جامعه علمی داخلی وارد نموده است و جمهوری اسلامی ایران را از بسیاری از پیشرفت‌ها در عرصه علمی و فرایند توسعه‌های عقب انداخته است بلکه جامعه علمی خارجی را نیز از دستاوردهای علمی و پژوهشی

جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشور پیشرو در علوم و فناوری‌های برتر محروم کرده است. از این رو جمهوری اسلامی ایران در مقابل اینگونه تبعیضات اقداماتی را انجام و موضعی را مطرح نموده است. از جمله اقداماتی که از سوی جمهوری اسلامی ایران در رابطه با تبعیضات علمی در قبال جمهوری اسلامی ایران تاکنون اتخاذ شده است می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۲-۱. اقدام رئیس فرهنگستان علوم

در پی تبعیضاتی که در طول سالیان گذشته علیه جمهوری اسلامی ایران اعمال شده بود، علی‌الخصوص اقدام پایگاه اطلاعاتی «الزویر مستقر» در هلند که طی یادداشتی به شبکه سردبیران و داوران مجلات خود، از تمام آنها درخواست شد از پذیرش مقاله‌هایی که نویسنده یا یکی از نویسندگان آن ایرانی و در استخدام دولت جمهوری اسلامی ایران هستند، خودداری کنند، رئیس فرهنگستان علوم در قالب یک نامه به تعدادی از بزرگترین دانشگاه‌های جهان در سال ۱۳۹۲ اعتراض نمود (جام‌جم آنلاین، ۱۳۹۲).

۲-۲. اعتراض ستاد حقوق بشر قوه قضاییه

از دیگر اقدامات جمهوری اسلامی ایران علیه تبعیض علمی، اعتراض ستاد حقوق بشر قوه قضاییه به تحریم مجدد دانشگاه صنعتی شریف توسط اتحادیه اروپا از طریق صدور بیانیه در سال ۱۳۹۳ بود. در این اقدام اتحادیه اروپا نام دانشگاه صنعتی شریف را در فهرست دانشگاه‌های تحریم شده قرار داد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۳).

۲-۳. اعتراض روسای دانشگاه‌های کشور به جامعه نخبگان دنیا

از جمله تبعیضات علمی که در سالهای اخیر در قبال جمهوری اسلامی ایران اعمال شد، تبعیضاتی بود که در عرصه علوم پزشکی و فناوری‌های نوین دارویی و بهداشتی اعمال شد. در راستای این تبعیضات برخی از روسای دانشگاه‌های کشور اعتراضات مکتوب خود را به جامعه نخبگان دنیا ابراز نمودند و هرگونه تحریم فعالیت‌های پژوهشی جمهوری اسلامی ایران در رابطه با کووید ۱۹ در سال ۱۳۹۹ را محکوم و آن را مغایر با قوانین و مقررات علمی بین‌المللی خواندند (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۹).

۲-۴. اقدامات رسانه‌ای

از دیگر اقداماتی که در رابطه با مقابله با تبعیضات علمی علیه جمهوری اسلامی ایران صورت گرفته است، فعالیت‌های رسانه‌ای جمهوری اسلامی ایران است. صداوسیما در برهه‌های مختلف،

تبعیض، تحریم، ایجاد محدودیت علمی و بی‌مهری به نخبگان و دانشجویان ایرانی در مجامع جهانی و در برخی از کشورهای جهان را تحت پوشش قرار داده و این‌گونه اقدامات را تبعیض علیه جمهوری اسلامی ایران و نوعی بی‌عدالتی عنوان کرده است. به عنوان مثال خبر بازداشت و پیگیری آزادی اساتید و دانشمندان ایرانی، دستگیری و اعتراف عوامل ترور دانشمندان ایرانی، پخش مستند دانشمند ایرانی بازداشت شده در آمریکا و ... را پوشش داده است (خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۸). شبکه‌های جهانی انگلیسی زبان مانند جام‌جم، پرس‌تی‌وی، العالم، سحر نیز به خبرهای این موضوع مانند ترور دانشمندان پرداختند (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۰). شبکه جهانی پرس تی وی به راه‌اندازی کمپین اعتراضی به ادامه بازداشت غیرقانونی یکی از دانشمندان بازداشت شده در آمریکا و برگزاری کنفرانس‌های خبری با اصحاب رسانه‌های داخلی و خارجی مقیم ایران به بحث‌های حقوقی بازداشت این دانشمند و همچنین پخش مستند ایشان اشاره کرد (پایگاه اطلاع رسانی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۸).

۲-۵. فعالیت تشکل‌های دانشگاهی و دانشگاهیان:

تشکل‌های دانشگاهی در اقدامی خودجوش اقدام به برگزاری همایشی داخلی با عنوان «دیوار بلند» با هدف بررسی مصادیق استعمار علم و فناوری کردند. در این همایش از دو استاد فرهیخته دانشگاه که هر یک بیش از یکسال در بازداشت آمریکا بودند به عنوان مدعو و سخنران دعوت شدند (خبرگزاری فارس، ۱۴۰۰). برگزاری وینار (مقابله با بازداشت خودسرانه) از طرف مرکز تحقیقات و کرسی حقوق بشر، صلح و دموکراسی یونسکو و دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی با دعوت از استاد دانشگاه انگلیس یکی دیگر از فعالیت‌های دانشگاهیان محسوب می‌شود (آرشیو خبری دانشگاه شهید بهشتی، ۱۴۰۰).

با بررسی اقدامات جمهوری اسلامی ایران در رابطه با تبعیضات علمی می‌توان دریافت اقداماتی که در مقابله با این‌گونه تبعیضات اتخاذ شده است، صرفاً برخی اقدامات غیرمنسجم، بدون ساختار و غیرحقوقی بوده است و رویه حقوقی و شیوه‌های حقوقی برای رفع و مقابله با این‌گونه تبعیضات اتخاذ نشده است. با این حال در یک نگاه کلی به اقدامات و رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال آپارتاید علمی و اقدامات تبعیضی در عرصه علمی، این نتیجه حاصل می‌گردد که جمهوری اسلامی ایران اقدامات راهبردی انفعالی، بدون ساختار و خارج از فرآیند حقوقی را دنبال نموده است به صورتی که در برخی از مقاطع زمانی اقدام به برخی اعتراضات و صدور بیانیه‌های

غیرالزام آور و نمادین در این رابطه نموده است. با توجه به اهمیت و جایگاه مهمی که حوزه و عرصه علمی در توسعه و پیشرفت جوامع دارد، هرگونه ایجاد مانع در فراگیری آن می‌تواند صدمات و آسیب‌های بسیار جبران ناپذیری ایجاد نماید. از این رو اقدامات مقابله‌ای با اینگونه رویکردها باید براساس برنامه‌ریزی و راهبردی منسجم تدوین گردد و از طرق رسمی و حقوقی پیگیری گردد تا بتواند آثار مطلوب و مؤثری داشته باشد، موضوعی که تاکنون از سوی جمهوری اسلامی ایران اتخاذ نشده است. با این حال موضوع مهم این است که در قوانین و مقررات بین‌المللی صرفاً به موضوع تلاش برای بهره‌مندی جوامع مختلف از علم و نوآوری‌های علمی و ضرورت علم و دانش در کاهش فقر تأکید شده است و در رابطه با موضوع تبعیض علمی و آپارتاید علمی قواعد خاصی وضع و تدوین نشده است.

۳. راهکارهای مؤثر در رفع آپارتاید علمی

جمهوری اسلامی برای احقاق حقوق بشر خود در حوزه‌های مختلف می‌تواند از ابزارهای مختلفی مانند اقدامات فرهنگی و تبلیغی، مذاکره و دیپلماسی، عدم شناسایی وضعیت حاصله از نقض حقوق بشر، قطع روابط دیپلماتیک، ترتیبات حقوقی منطقه‌ای، دفاع مشروع فردی و دسته‌جمعی، اقدامات قضایی، اقتصادی، اقدامات نظامی و ظرفیت‌های سازمان ملل استفاده کند (باقرزاده، ۱۴۰۱: ۷۱). جمهوری اسلامی ایران می‌تواند در قبال آپارتاید علمی راهکارهای حقوقی را اتخاذ نماید. این اقدامات و رویکردها هم می‌تواند جنبه بین‌المللی و هم ملی داشته باشد:

۳-۱. جرم‌انگاری آپارتاید علمی

فرآیندی که به موجب آن در یک نظام حقوقی با مدنظر قراردادن هنجارها و ارزش‌های اساسی و با تکیه بر مبانی نظری و حقوقی مورد قبول، فعل یا ترک فعلی را ممنوع و برای آن ضمانت اجرای کیفری وضع می‌کند جرم‌انگاری نامیده می‌شود (افراسیابی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱). به عبارت دیگر جرم‌انگاری، ساز و کاری مهم و مؤثر در سیاست جنائی است و بر اساس آن اعمالی جهت حفظ ارزش‌های اجتماعی و نظم عمومی و یا جهات دیگر توسط قانون‌گذاران از طریق تصویب قوانین جرم قلمداد می‌شوند. بنابراین، با توجه به ارزش‌ها و مبانی هر نظام حقوقی، رفتار و اعمال خاصی جرم تلقی می‌شود و برای آنها ضمانت اجرای کیفری وضع می‌کند (پولادوند، ۱۳۹۴). هرچند ماهیت و طبیعت زشت یک عمل یا رفتار می‌تواند انگیزه لازم برای جرم‌انگاری آن عمل را تشکیل دهد اما ماهیت یا زشتی آن عمل یا رفتار به تنهایی برای جرم قلمداد شدن آن کافی نیست. هر فعل یا

ترک فعلی که قانون برای آن مجازات تعیین کرده باشد در حقوق کیفری، جرم است. بنابراین رفتاری که قابل مجازات باشد، جرم تلقی می‌شود. البته تنها به دلیل اینکه رفتاری ممنوع باشد آن عمل جرم تلقی نمی‌شود بلکه زمانی جرم است که ممنوعیت رفتار توأم با ضمانت اجرای کیفری باشد. به عبارت دیگر شخصی رفتاری را انجام داده است که قانونگذار برای ارتکاب آن مجازات تعیین کرده است. قواعد مربوط به جرم‌انگاری دو ویژگی مهم دارند. تعیین ویژگی‌های رفتاری که در نهایت جرم تلقی می‌شود و مطرح کردن بحث مجازات چنین نوع رفتارهایی. در عرصه قواعد کیفری بین‌المللی نیز این دو ویژگی مطرح هستند و نقش اساسی دارند. رویه دولتها در عرصه حقوق بین‌الملل کیفری مانند سایر حوزه‌های حقوق بین‌الملل نیز عامل مهمی در ایجاد قواعد و قوانین می‌باشد. به طور کلی فرایند جرم‌انگاری بین‌المللی یا تعیین اقدامات و رفتارهای مشمول تعریف جرم بین‌المللی بر اساس آخرین رخدادهای حوزه اخلاق، حقوق و عدالت کیفری هر دوره‌ای صورت می‌گیرد (سلیمی ترکمانی، ۱۳۹۱: ۶۱).

بنابراین اگر چه موضوع جرم‌انگاری در حوزه داخلی توسط دولتها صورت می‌گیرد، فرآیند جرم‌انگاری در عرصه بین‌المللی نیز می‌تواند توسط مجموعه کشورهای نظام بین‌الملل و یا از سوی نهادهای حقوقی و کیفری بین‌المللی صورت گیرد. با توجه به اینکه حق برخورداری از علم و دانش و بهره‌مندی و بهره‌برداری از آن به عنوان یکی از حقوق اساسی همه کشورهای جهان به رسمیت شناخته شده است و رعایت این حقوق از سوی همه کشورهای جهان مورد توجه و تأکید قرار گرفته است (UNESCO, 2020)، از این رو عدول از این قاعده و اعمال تبعیض و ایجاد محرومیت در حوزه علمی که نقض آشکار این حق اساسی است، می‌تواند به عنوان یکی از اقدامات مجرمانه، جرم‌انگاری شود. این اقدام در دو حوزه داخلی و بین‌المللی می‌تواند صورت گیرد. بدین صورت که در نظام حقوقی داخلی و در قوه مقننه با وضع قوانین و مقررات معین اینگونه اقدامات علیه کشور را به عنوان اقدامی مجرمانه و خلاف قوانین و مقررات حقوقی بین‌المللی و خلاف عرف موجود شناسایی و آن را مصداق یک عمل مجرمانه به شمار آورند. علاوه بر این، می‌توان از طریق سازمان‌های علمی بین‌المللی نظیر یونسکو و همچنین نهادهای کیفری بین‌المللی هرگونه اعمال و اقدامات تبعیض آمیز در حوزه علمی را مصداق جرم شناسایی و مورد تأکید قرار داد.

یکی از مهمترین دلایل توجیهی جرم‌انگاری آپارتاید علمی، محرومیت از فواید و مزایای علم و دانش و نقش مهم و مؤثر آن در فرآیند توسعه است. به عبارت دیگر در شرایط کنونی جهانی‌سازی

و یا به عبارتی تشکیل دهکده جهانی با تسریع همکاری‌های علمی و تحقیقاتی بین‌المللی، منافع بسیار زیادی در جامعه و ارتقاء سطح زندگی علمی ایجاد می‌شود. افزایش ظرفیت تحقیقات (فردی و سازمانی)، اشتراک منابع، دسترسی به متخصصان، کمک به جامعه علمی برای بروز بودن نسبت به علوم پیشرفته و کاهش نابرابری‌های آموزشی منجر به بهبود سیستم‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات، تبادل سریع علوم، افزایش اطلاعات، تخصص‌ها و ایده‌ها می‌گردد و روش‌های متعدد و سهل‌الوصول مانند شبکه‌های همکاری‌های تحقیقاتی و فرآیند اشتراک‌گذاری آنها در سطح بین‌المللی (نجف‌آبادی و حسینی، ۱۳۹۲) می‌تواند فرآیند توسعه را تسریع بخشد، که تبعیض در حوزه علمی می‌تواند این فرآیند را کند و ناممکن سازد.

۲-۳. پیگیری حقوقی موضوع در مراجع حقوقی و کیفری بین‌المللی

به طور کلی یکی از راهکارهای عملیاتی برون‌رفت از چالش‌های تحریم‌های حقوق بشر، تقویت بُعد مطالبه‌گرایانه (تهاجمی) در عرصه حقوق بشر است که از طریق طرح دعاوی حقوق بشر در مجامع بین‌المللی درباره موارد نقض حقوق بشر مانند ترور دانشمندان توسط سازمان‌های اطلاعاتی می‌تواند صورت گیرد که در زمره اقدامات و رویکردهای تقابلی گرایانه در مقابل هنجارهای حقوق بشری قرار می‌گیرد (محمودی کیا، ۱۳۹۹؛ ۱۴۳). از این رو در عرصه بین‌الملل مراجع و نهادهای مختلف و متعددی به منظور رسیدگی به دعاوی بین‌المللی، تبعیض و بی‌عدالتی، حل و فصل اختلافات و رسیدگی‌های قضایی بین‌المللی تأسیس شده است. این مراجع در قوانین و مقررات بین‌المللی نیز به رسمیت شناخته شده و اکثریت کشورهای جهان صلاحیت آنان در رسیدگی به درخواست‌های کشورها را مورد تأیید قرار داده‌اند. دیوان کیفری بین‌المللی^۱ و دیوان بین‌المللی دادگستری^۲ از جمله مراجع کیفری بین‌المللی هستند که کشورهای عضو می‌توانند در صورتی که مورد تعرض قرار گرفتند و یا توسط کشور ثالث و یا سازمانی بین‌المللی، حقوقی از آنان تضییع شد، اقدام به شکایت، اعتراض، طرح دعوی و پیگیری موضوع در جهت تعیین جرم و مجازات نمایند. با توجه به اینکه اینگونه اقدامات تبعیض‌آمیز علمی، نقض آشکار حقوق جمهوری اسلامی ایران در حوزه علمی است، می‌توان با طرح موضوع در مراکز و مراجع حقوقی و کیفری بین‌المللی نظیر دیوان کیفری بین‌المللی و دیوان بین‌المللی دادگستری و در قبال کشورها و سازمان‌های بین‌المللی که

1 . International Criminal Court (ICC)

2 . International Court of justice (ICJ)

اقدام به اتخاذ اینگونه اقدامات می‌کنند، طرح شکایت و پیگیری حقوقی و کیفری نمود. با توجه به اینکه در قوانین و مقررات بین‌المللی در حوزه علمی به موضوع آموزش و توسعه و ترویج علم و دانش در همه کشورهای جهان تأکید شده است و در راستای ترویج علم و دانش، کنوانسیون‌ها و سازمان‌هایی نیز تدوین و تأسیس شده‌اند، از این رو بررسی حقوقی و پیگیری حقوقی و قضایی موضوع تبعیض علمی علیه جمهوری اسلامی ایران در مراجع قضایی بین‌المللی از منظر حقوقی و حقوق بین‌الملل قابل قبول و رسیدگی به آن توسط نهادهای مذکور موضوعیت دارد و این نهادها می‌بایست در صورت دریافت درخواست یا اعتراض جمهوری اسلامی ایران به موضوع تبعیض علمی در مورد آن تحقیق و تفحص انجام داده و موضوع را مورد رسیدگی قرار دهند.

۳-۳. ارجاع موضوع از طرف سازمان همکاری اسلامی به مراجع بین‌المللی

در آموزه‌های اسلامی علم و دانش از جایگاه رفیع و ویژه‌ای برخوردار است. مکتب اسلام علم را قدرت، اقتدار و ثروت مادی و معنوی می‌داند. بر همین اساس مسلمانان از قرن هشتم تا سیزدهم میلادی طلایه‌دار علم و دانش و مرجعیت آن در سراسر جهان بودند.

در دنیای امروز که همه کشورها به دلیل مشکلات عدیده دچار مشکلات بزرگ اقتصادی شدند، کشورهای غربی و جوامع پیشرفته در رقابت با یکدیگر و کشورهای در حال توسعه با همه توان خود به سمت علوم و فناوری‌های مختلف روی کرده و به دنبال دانش‌بنیان کردن اقتصاد خود، انحصار کردن آنها و حفظ قدرت و برتری خود هستند. کشورهای اسلامی در سال ۱۹۶۹ با هدف صدای جهان اسلام و تضمین حفاظت و حمایت از منافع جهان اسلام اقدام به تأسیس یک سازمان بین‌دولتی به نام «سازمان همکاری اسلامی» (OIC)^۱ کردند. در این سازمان برای افزایش همکاری‌های علمی و ارتقاء سطوح ارتباطات علمی کشورهای عضو سازمان، «کمیته دائمی همکاری‌های علمی و فناوری سازمان همکاری اسلامی»^۲ یا به اختصار کامستک تشکیل شده است. بدیهی است تعاملات علم و فناوری کشورهای اسلامی میان خود علاوه بر اینکه باعث پیشرفت و توسعه و همچنین توانمندسازی مسلمانان و افزایش قدرت جهان اسلام می‌شود، مانع عقب افتادگی آنها از کشورهای پیشرفته غربی و سواستفاده‌های علمی، اقتصادی، سیاسی و ... می‌شود. جمهوری اسلامی ایران که در

^۱ Organization Islamic Conference نام این سازمان تا سال ۲۰۱۱ سازمان کنفرانس اسلامی بود سپس به

سازمان همکاری اسلامی تغییر یافت

^۲ . Committee on Scientific and Technological Cooperation of the OIC (COMSTECH)

میان ۵۷ کشور مسلمان عضو سازمان همکاری اسلامی در علوم و فناوری‌های حوزه‌های مختلف رتبه برتر را دارد و به دنبال پیشرفت با الگوی ایرانی-اسلامی است به علت تحریم مشکلات مالی دارد که مانع از همکاری بیشتر با کشورهای اسلامی و فرامنطقه‌ای و کمک به پیشرفت و توسعه علمی آنها شده است (خبرگزاری دانشجویان ایران، ۱۴۰۱). بنابراین جمهوری اسلامی ایران می‌تواند از پتانسیل حقوقی این سازمان فرامنطقه‌ای و حمایت ۵۷ کشور مسلمان به نفع خود و سایر کشورهای مسلمان استفاده کند و موضوع آپارتاید علمی علیه جمهوری اسلامی ایران را در مجامع و سازمان‌های بین-المللی مربوطه مطرح کند.

۳-۴. تلاش برای وضع قوانین و مقررات حقوقی بین‌المللی الزام‌آور

به طور کلی نهادهای بین‌المللی با استفاده از روش‌ها و سازوکارهای عملی متعدد و همچنین استفاده از ظرفیت‌های قانونی قوانین داخلی کشورها و اسناد و مقررات بین‌المللی باید نقش مؤثری در حمایت و ارتقای حقوق بشر ایفا کنند. سازمان ملل از ابتدای شروع به فعالیت خود با تصویب قطعنامه‌ها و کنوانسیون‌ها و امضای آنها توسط دولت‌ها با هدف ملزم کردن آنها به اجرای موازین حقوق بشری و ایجاد عرف‌های مسلم حقوق بشری بین‌المللی در راستای حمایت از حقوق بشر فعالیت کرده است و نقض این عرف‌ها را نقض قوانین بین‌المللی اعلام کرده است (زکوی و پرتوی، ۱۴۰۱؛ ۷). با این وجود اگرچه همه کشورها و ملل جهان با این حقوق آشنا هستند و آن را حائز اهمیت می‌دانند اما در عمل نسبت به رعایت قوانین آن به دو صورت عمل می‌کنند: یا کاملاً بی-تفاوت هستند و یا به طور صریح یا ضمنی آن را نقض می‌کنند و متأسفانه با واکنش فوری جامعه بین‌المللی هم مواجه نمی‌شوند (رمضانی راد، ۱۳۹۹، ۴۸). در رابطه با ترویج علم و دانش در جهان و عدم تبعیض علمی در قبال کشورها نیز قوانین و مقررات متعددی وجود دارد و سازمان‌های مختلفی در حوزه علمی و توسعه علوم در جهان نقش آفرینی می‌کنند، اما قوانین و مقررات موجود اندک هستند و همین باعث شده که برخی کشورها دچار آپارتاید علمی شوند. بنابراین نیاز به وضع و تدوین قوانین و مقررات دقیق‌تر، بروزتر و الزام‌آورتر است. در دنیای امروز نحوه به کارگیری و استعمار انسان‌ها و جوامع شکل‌های جدیدی به خود گرفته که به موجب آن حقوق آنها تضییع می‌شود. با اهمیت روزافزون علم و دانش و دستیابی به آن تلاش‌های کشورهایی که مورد تبعیض علمی قرار می‌گیرند مانند جمهوری اسلامی ایران، هند و چین به صورت انفرادی و به صورت جمعی به منظور وضع و تدوین قوانین و مقررات سختگیرانه‌تر و لازم‌الاجراتر در عرصه

بین المللی می‌تواند به کاهش تبعیضات علمی منجر گردد. در این راستا جمهوری اسلامی ایران با پیگیری موضوع در نظام بین الملل و توجیه کشورها و نهادهای بین المللی فعال در حوزه علمی می‌تواند این کشورها و سازمانها را مجاب به وضع قوانین و مقررات حقوقی بین المللی الزام‌آور از سوی سازمانها و نهادهای بین المللی و منطقی‌های و اعمال محرومیت و محدودیت‌های بین المللی برای کشورهایی که اقدام به رویکردهای تبعیض آمیز علمی علیه کشور نماید، به عنوان مثال اعمال فشار به یونسکو به منظور بررسی موضوع، وضع قوانین بازدارنده در قبال کشورهایی که اقدام به تبعیض در حوزه علمی علیه جمهوری اسلامی ایران دارند و همچنین وضع و تصویب قوانین الزام‌آور برای جلوگیری از اینگونه اقدامات می‌تواند اثرگذار باشد.

۳-۵. وضع و تدوین قواعد حقوقی و اقدام متقابل

در حال حاضر جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از کشورهای پیشرو در علوم و فناوری-های نوین و پیشرفته حائز رتبه برتر است که با تولید و انتشار مقالات سرعت چشمگیری دارد. علاوه بر اقدامات بین المللی و موارد ذکر شده، وضع و تدوین قوانین و مقررات حقوقی داخلی به منظور الزام مراکز و نهادهای علمی و تحقیقاتی کشور برای انجام اقدام متقابل علیه کشور و نهادهای بین المللی خاطی به عنوان اقدامی متقابل و بازدارنده و اقدامی نمادین در اعتراض به اقدامات تبعیض آمیز علمی و آگاه‌سازی افکار عمومی در نهادهای علمی بین المللی، می‌تواند در کاهش و از بین بردن رفتارهای تبعیض گونه در قبال کشور مؤثر واقع گردد. این اقدامات و تدابیر می‌تواند از سوی مراکز تقنینی و قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران وضع و تدوین و به نهادها و مراکز مجری علمی بخصوص مراکز دانشگاهی، علمی و پژوهشی ابلاغ گردد. این اقدامات هم به عنوان اقدامی بازدارنده و هم به عنوان اقدامی نمادین می‌تواند در حوزه رفع تبعیضات تاحدی مؤثر واقع گردد.

نتیجه‌گیری

امروزه عرصه علم و دانش یکی از مهم‌ترین عرصه‌ها و حوزه‌های زندگی اجتماعی است. علم و دانش از چنان اهمیتی برخوردار است که می‌تواند تمامی ابعاد زندگی بشر را تحت تأثیر و سیطره خود قرار دهد و انقلاب‌های عظیمی در سبک زندگی انسان به صورت فردی و جمعی ایجاد نماید. به عبارت دیگر در دنیای پیشرفته امروز یکی از راههای رشد و توسعه جوامع بشری همکاری‌های بین المللی و منطقه‌ای است. از این رو موضوع بهره‌مندی از علم و دانش به اندازه‌ای

مورد توجه است که نه تنها برابری در آموزش و دسترسی به علوم برای همه افراد جامعه در نظام‌های داخلی و ملی دنبال می‌شود، بلکه در عرصه بین‌المللی نیز حق آموزش و دسترسی و دستیابی به علم و دانش به رسمیت شناخته شده است و سازمان‌های بین‌المللی نظیر یونسکو و اسناد مختلف بین‌المللی به شکل کنوانسیون، اعلامیه و بیانیه در جهت حمایت از حق آموزش به همین منظور تأسیس و تدوین شده‌اند.

از آنجایی که در طول تاریخ بشریت تولید علم و فناوری منحصر به یک فرد و یک جامعه نبوده است و گسترش و توسعه آن همواره با انتقال و جابجایی آن از مکانی به مکان دیگر و از زمانی به زمان دیگر صورت گرفته است اکنون در قرن بیست و یک با توسعه فناوری اطلاعات و گذر از محدودیت‌های مکانی و زمانی بشر در راه توسعه و ترویج علم و دانش، همکاری‌های بین‌المللی و فرامنطقه‌ای بیش از پیش اهمیت می‌یابند. با این حال موضوع تبعیض و اعمال رویکرد آرتاییدگونه برخی کشورها نظیر ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا و همچنین برخی اقدامات یکجانبه کشور انگلیس، هلند، نروژ و ... در ایجاد تبعیض و محرومیت علمی برخی از کشورها از جمله جمهوری اسلامی ایران در چند دهه گذشته به اشکال مختلف صورت گرفته است و به طور روزافزون شدت بیشتری گرفته است. به طوری که جمهوری اسلامی ایران با بدترین اقدامات خلاف شأن جامعه علمی دانشمندان و پژوهشگران، مانند ترور دانشمندان ایرانی در مرزهای داخل کشور و همچنین بازداشت خودسرانه و زندانی آنها مواجه بوده است. بنابراین بررسی مبانی، علل و عوامل ایجاد تبعیض و آرتایید علمی و چرایی تداوم آن با وجود فعالیت‌های نهادهای بین‌المللی در عرصه علمی و همچنین بی‌نتیجه بودن اقدامات ملی و بین‌المللی در راستای رفع تبعیضات علمی در قبال جمهوری اسلامی ایران از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.

بسیاری از اندیشمندان موضوع تبعیض علمی علیه جمهوری اسلامی ایران را موضوعی سیاسی قلمداد می‌کنند. تاریخ بشریت گواه این است که با انقلاب صنعتی در طول چند قرن اخیر علم و دانش به ابزار زور و قدرت تبدیل شد و کشورهای پیشرفته در علم و دانش به اشکال مختلف سایر کشورها، منابع انسانی و طبیعی آنها را در خدمت پیشرفت خود به کار گرفتند. به عبارت دیگر علم و فناوری به ابزار جدید استعمار تبدیل شده است. در نیم قرن اخیر جمهوری اسلامی ایران با رویکرد سیاسی ویژه خود به عنوان کشوری مستقل از شرق و غرب در صحنه بین‌الملل ظاهر شد و طی زمان کوتاهی در حوزه علم و دانش نیز به استقلال علمی خوبی رسید. با

توجه به استقلال علمی به عنوان یک ابزار قدرتمند برای پیشرفت بیشتر و ظهور اثرگذارتر در صحنه بین‌الملل برخوردارهای تبعیض‌گرایانه شدت یافته است و روز به روز با این پیشرفت بیشتر هم خواهد شد. اما این موضوع علاوه بر علل سیاسی دارای ماهیت حقوقی است و فرآیندی برای کند کردن روند توسعه کشور نیز تلقی می‌گردد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که اعمال و اتخاذ اینگونه اقدامات و تبعیضات علمی علیه کشور که در قالب‌های مختلف نظیر جلوگیری از دسترسی یا دستیابی به منابع علمی نوین برای برخی کشورها، عدم انتشار و چاپ دستاوردهای علمی برخی کشورها در مجلات علمی و معتبر ملی و بین‌المللی، جلوگیری از نقل و انتقال اعضای هیأت علمی، جلوگیری از اعزام دانشجوی و یا تحصیل دانشجویان، عدم پذیرش و چاپ علوم ابداعی، مقالات و کتب محققین و دانشجویان، جلوگیری و ممانعت از شرکت در برخی آزمون‌ها، در کنفرانس‌ها و همایش‌های بین‌المللی، ترور، بازداشت و زندانی کردن اساتید و دانشمندان ایرانی و تحریم دانشگاه و مراکز آموزشی و تحقیقاتی صورت می‌گیرد، آسیب‌های متعددی در حوزه فردی و اجتماعی و همچنین زیان‌های بسیار زیادی را در حوزه علمی برای کشور به همراه داشته است. موضوعی که نیازمند پیگیری جدی و اعمال فرآیندهای حقوقی است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که تبعیضات علمی علیه جمهوری اسلامی ایران در طول چند دهه گذشته شدت گرفته است و این موضوع سبب شده است که محدودیت‌های بسیار زیادی در عرصه علمی برای جمهوری اسلامی ایران در همکاری‌های علمی با دیگر کشورها و نیز فعالیت‌های علمی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران شده است. موضوعی که می‌بایست به صورت جدی از سوی جمهوری اسلامی ایران پیگیری شود. بررسی اقدامات و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در قبال چنین تبعیض و رفتارهای ناعادلانه نشان می‌دهد که موضوع تبعیض علمی و ایجاد نابرابری در دستیابی به علم و دانش و همکاری‌های علمی بین‌المللی از سوی جمهوری اسلامی ایران مورد توجه جدی مسئولین قرار نگرفته است. آنچه که در چند دهه گذشته شاهد آن هستیم، این است که جمهوری اسلامی ایران در قبال اینگونه اقدامات و تبعیضات علمی صرفاً در برخی مقاطع زمانی از طریق برخی اقدامات اولیه نظیر صدور بیانیه، اعتراض برخی نهادها و رؤسای دانشگاه به دانشگاه‌های برتر جهان و همچنین برخی اقدامات اعتراضی نسبت به برخی کشورهای اعمال‌کننده اینگونه تبعیضات، اقدام در قالب نامه اعتراضی به دانشگاه‌های بزرگ جهان، اعتراض ستاد حقوق بشر قوه قضاییه به اتحادیه اروپا در پی تحریم دانشگاه صنعتی شریف، اعتراض مکتوب برخی روسای

دانشگاه‌های کشور به جامعه نخبگان دنیا به تحریم فعالیت‌های پژوهشی جمهوری اسلامی ایران در رابطه با فعالیت‌های پژوهشی کووید ۱۹ و نیز اعتراضات علیه رویه‌های تبعیض‌آمیز علیه جمهوری اسلامی ایران از سوی صداوسیما و رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی بسنده نموده است. این در حالی است که موضوع برخورداری و بهره‌مندی از علوم و دانش نو و دستیابی و دسترسی به امکانات علمی و وجود بستر یکسان و عادلانه برای همکاری علمی بین‌المللی یکی از حقوق مسلم جمهوری اسلامی ایران در نظام بین‌الملل است که این حقوق از دست رفته و تلاش برای دستیابی به آن می‌تواند از راه حقوقی و با استفاده از راهکارهای حقوقی و از طریق قواعد حقوقی بین‌المللی پیگیری شود، موضوعی که تاکنون از سوی جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار نگرفته است.

از این رو با توجه به اهمیت رویکردهای حقوقی، خصوصاً قوانین و قواعد حقوقی بین‌المللی اتخاذ برخی اقدامات و راهبردها می‌تواند در مقابله، کاهش و یا رفع اینگونه اقدامات تبعیض‌آمیز مؤثر باشد. اقداماتی نظیر تلاش و اقدام برای جرم‌انگاری بین‌المللی آرتایید و تبعیض علمی توسط نهادهای بین‌المللی، پیگیری کیفری موضوع از سوی نهادهای کیفری بین‌المللی نظیر دیوان کیفری بین‌المللی و دیوان بین‌المللی دادگستری، تلاش برای وضع و تدوین قوانین حقوقی الزام‌آور بین‌المللی توسط نهادهای بین‌المللی فعال در حوزه علمی نظیر سازمان یونسکو، ارجاع موضوع توسط سازمان همکاری اسلامی به مراجع بین‌المللی و همچنین وضع و تدوین قوانین و مقررات حقوقی داخلی، بازدارنده و در نهایت عمل متقابل جمهوری اسلامی ایران علیه کشورها و نهادهای بین‌المللی که اقدام به اعمال تبعیض علیه جمهوری اسلامی ایران می‌کنند، می‌تواند به عنوان راهکارها و رویکردهای حقوقی در مقابله با آرتایید علمی و رویکردهای تبعیضی علیه جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار گیرد.

منابع

احمدی، الهام، عصاره، فریده و حیدری، غلامرضا (۱۳۹۴). شناسایی و تحلیل عوامل ترغیب کننده و بازدارنده‌ی همکاری علمی اعضای هیأت علمی در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی در دو دانشگاه شهید چمران و علوم پزشکی جندی شاپور اهواز، مدیریت اطلاعات سلامت، دوره ۱۲، شماره ۲، ۱۳۹۴ (شماره پیاپی ۴۲). ۱۸۳-۱۹۳

افراسیابی، صابر؛ خوئینی، غفور و مجتهد سلیمانی، ابوالحسن (۱۳۹۸). مبانی قانونی و اخلاقی جرم‌انگاری در حقوق کیفری ایران، اخلاق در علوم و فناوری، سال چهاردهم، شماره ۴، ۶-۱

آقاحسینی، علیرضا (۱۳۸۷). آپارتاید، ظهور و سقوط، تاریخ روابط خارجی، شماره ۳۵، ۱۳۵-۱۶۷ باقرزاده، محمدرضا (۱۴۰۱). ابزارهای مقابله جمهوری اسلامی ایران با موارد بین‌المللی نقض حقوق بشر، مطالعات حقوق بشر اسلامی، شماره ۱، ۷۱-۹۴.

بیگی، جمال (۱۳۹۸). راهبردنگاری قانونی برای کودکان و نوجوانان در سیاست‌گذاری آموزشی، سیاست نامه علم و فناوری، دوره ۹، شماره ۴، ۳۱-۴۶

پایگاه اطلاع رسانی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران (۲۳ مهر ۱۳۹۸). شبکه پرس تی وی در سالگرد دستگیری دانشمند ایرانی توسط آمریکا کنفرانس خبری برگزار می‌کند.

<https://www.pririb.ir/portal/newsview/22387>

پولادوند، نسترن (۱۳۹۴). جرم‌انگاری در پرتو ارزش‌های یک جامعه، اولین کنفرانس ملی پژوهش مدرن در حقوق و علوم اجتماعی، شیراز

جام جم آنلاین (۲۹ مهر ۱۳۹۲). اعتراض به تحریم علمی ایران،

<https://jamejamonline.ir/fa/news/608302>

خبرگزاری ایسنا (۲۶ آبان ۱۳۹۹). تحریم ویژه غرب برای دو دانشگاه بزرگ/به دفاعی‌تامن توجه نکردند+فیلم، برگرفته از <https://www.isna.ir/news/99082617408>

خبرگزاری جمهوری اسلامی (۲۳ شهریور ۱۴۰۰). افزایش تحریم اساتید دانشگاهی در جهان به دلیل تحقیقات علمی <https://www.irna.ir/news/84470909>

خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۸ آبان ۱۳۹۳). اعتراض ایران به تحریم مجدد دانشگاه شریف <https://www.irna.ir/news/81379791>

خبرگزاری دانشجویان ایران (۱ مرداد ۱۴۰۱). مشکلات همکاری علمی ایران با کامستک به دلیل

تحریم‌ها. <https://www.isna.ir/news/1401050100435>

خبرگزاری صدا و سیما (۲۳ آبان ۱۳۹۸). مستند دانشمند ایرانی بازداشت شده در آمریکا.

<https://www.iribnews.ir/fa/news/2572200>

خبرگزاری فارس (۱۷ آبان ۱۴۰۰). ماجرای دستگیری دو دانشمند ایرانی در آمریکا/ سلیمانی: مرا در بند قاتلین و قاچاقچیان بین‌المللی زندانی کردند.

<https://www.farsnews.ir/news/14000816000568>

خبرگزاری فارس (۲۱ اسفند ۱۳۹۰). معرفی ۵ رسانه برتر در انتشار اخبار ترور دانشمندان ایرانی / خبرگزاری فارس در

<https://www.farsnews.ir/news/13901221000815>

خبرگزاری مهر (۱۸ آذر ۱۳۸۸). اسامی ۱۱ ایرانی دربند آمریکا/ تشکیل انجمن غیردولتی برای

آزادی زندانیان. <https://www.mehrnews.com/news/996887>

خبرگزاری مهر (۱۷ اردیبهشت ۱۳۹۹). اعتراض روسای دانشگاهها به تحریم علیه فعالیت

پژوهشی مبارزه با کرونا» <https://www.mehrnews.com/news/4918572>

دانشگاه شهید بهشتی (۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۰). مقابله با بازداشت خودسرانه: اعمال حقوق بین‌الملل بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه نسبت به بازداشت در طی مخاصمات مسلحانه غیر

بین‌المللی <https://lah.sbu.ac.ir/web/chpd/w//detention1400>

دیپلماسی ایرانی (۲۶ تیر ۱۳۸۹). تحریم‌ها به تافل رسید،

<http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/۸۰۷۱>

دیپلماسی ایرانی (۵ مرداد ۱۳۹۳). نروژ دانشجویان ایرانی را اخراج می‌کند، برگرفته از

<http://irdiplomacy.ir/fa/news/۱۹۳۶۳۶۹>

رضانی راد، علیرضا (۱۳۹۹). تبیین سازوکار دیوان کیفری بین‌المللی برای حمایت از حقوق بشر، معارف فقه علوی، سال ۶، شماره ۱۱، ۴۸-۶۷.

روزنامه همشهری (۲۷ شهریور ۱۳۹۰). پاتک در برابر تحریم علمی ایران»،

<https://www.hamshahrionline.ir/news/145962>

ریاحی، عارف، قانع‌ی راد، محمد امین و احمدی، الهام (۱۳۹۳). بررسی موانع بازدارنده همکاری های علمی بین‌المللی (مطالعه موردی اعضای هیئت علمی دانشگاه تهران در تالیف مشترک

مدارک علمی پایگاه اطلاعاتی، کتابداری و اطلاع رسانی، دوره ۱۷، شماره ۱ (پیاپی ۶۵)، بهار.

۹۰-۶۵

زکوی مهدی و علی، پرتوی (۱۴۰۱). بررسی جایگاه نهادهای بین‌المللی در جهان شمولی حقوق بشر، *مطالعات حقوق بشر اسلامی*، دوره ۱۱، شماره ۲، ۷-۲۸.

سای نیوز (۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۰). در اقدامی جدید و ظالمانه یک مجله ایرانی را هم به دلیل تحریم در ISI ارزیابی نکردند. <https://brieflands.com/articles/scinews-116078.html>

[116078.html](https://brieflands.com/articles/scinews-116078.html)

سای نیوز (۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۰). مقاله‌ای که بعد از پذیرش علمی در مجله توسط ناشر هینداوی و به دلیل تحریم ریجکت شد. <https://brieflands.com/articles/scinews-116076.html>

[116076.html](https://brieflands.com/articles/scinews-116076.html)

سلیمی ترکمانی، حجت (۱۳۹۱). جرم‌انگاری کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در چارچوب حقوق بین‌الملل بشر محور در حال ظهور، پژوهش حقوق کیفری، سال اول، شماره ۱، پاییز ۶۱-۹۶.

شبکه العالم (۱۶ بهمن ۱۳۹۸). خودداری آمریکا از همکاری بین‌المللی در مقابله با شیوع کرونا. <https://fa.alalam.ir/news/4720371>

<https://fa.alalam.ir/news/4720371>

صبوری خسروشاهی، حبیب (۱۳۸۹). آموزش و پرورش در عصر جهانی شدن؛ چالش‌ها و راهبردهای مواجهه با آن، *مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی* ۱، شماره ۱، ۱۵۳-۱۹۶.

صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (۲۳ بهمن ۱۴۰۱). تلاش محققان برای فتح قله-های علم در دنیا با اجرای طرح‌های بین‌المللی. <https://insf.org/fa/news/286>

<https://insf.org/fa/news/286>

فخاری حسین، سلیمانی داوود و دارایی محمدرضا (۱۳۹۲). بررسی اثرات تحریم‌های اقتصادی بر عملکرد شرکت‌های دانش‌بنیان کشور، *سیاست علم و فناوری*، دوره ۵، شماره ۳، ۱-۱۶.

محمودی‌کیا، محمد (۱۳۹۹). تحلیل مضمون اسناد دعاوی حقوق بشری اتحادیه اروپا علیه جمهوری اسلامی ایران، *مطالعات حقوق بشر اسلامی*، دوره ۹، شماره ۱۸، بهار و تابستان،

۱۴۳-۱۶۸.

مرندی، الهه و قربانی، اعظم (۱۴۰۰). مبانی و سازوکارهای حمایتی حق آموزش در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و اسناد حقوق بشری، *مطالعات حقوق بشر اسلامی*، دوره ۱۰، شماره

۲۰، ۷۹-۱۰۲.

موسسه بنیاد جهانی، «تأثیر رتبه‌بندی‌ها بر جامعه جهانی آموزش عالی.

[/https://www.studentvisa.ir](https://www.studentvisa.ir)

نجف‌آبادی، مهناز و حسینی، سید حمید (۱۳۹۲). نقش فناوری اطلاعات در مدیریت دانش، کنفرانس بین‌المللی مدیریت چالش‌ها و راهکارها، شیراز.

نظرزاده زارع، محسن (۱۳۹۷). شناسایی موانع تعاملات بین‌المللی اعضای هیأت علمی: رویکردی کیفی، علوم تربیتی، دوره ۲۵، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۷۹-۱۹۶

ولایتی، خالید؛ نوروزی، علیرضا (۱۳۸۷). بررسی میزان همکاری‌های علمی ایران و کشورهای هم‌جوار در تالیف مشترک از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۷، سیاست علم و فناوری، دوره ۱، شماره

۴، ۷۳ - ۸۲

Convention against Discrimination in Education,
<https://www.unesco.org/en/education/right-education/convention-against-discrimination>

Cheraghali, A. M. (2012). Scientific apartheid. *Hepatitis Monthly*, 12(3), 158-159.

Marshall, E. (2013). Scientific journals adapt to new US trade sanctions on Iran. *Science*, 3.

Meusburger, P. (2015). Relations between knowledge and power: An overview of research questions and concepts., 19-74.

Resolution 1737 (2006), <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/Iran-SRES-1737.php?print=true>

Romei, A., Ruggieri, S., & Turini, F. (2013). Discrimination discovery in scientific project evaluation: A case study. *Expert Systems with Applications*, 40(15), 6064-6079.

Zarghami, M. (2013). Illogical and unethical scientific sanctions against Iranian authors. *Iranian journal of psychiatry and behavioral sciences*, 7(2), 1.

US adds two Iranian universities to sanctions list,
<https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20190222093534908>

UNESCO, Last update: 14 October 2022